

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 9 Issue 4, p. 53-61, November 2017

DOI: 10.9737/hist.2017.550

XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Moğol Bakiyeleri: Çungarlar Çungars: Mongol Remainers in Anatolia in the XVI. Century

Doç. Dr. Sadullah GÜLTEN
(ORCID: 0000-0001-9986-4367)
Ordu Üniversitesi - Ordu

Öz: Moğollarda sol kol, sol el, sol kanat manasına gelen Zungar, Jeungar, Caungar ve Cengigar ismi zamanla Çungar haline dönüşmüştür. Oyrat ve Kalmuk isimleriyle de tanınan Çungarlardan önemli bir kısım Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelerek yerleşmiş ve Türkmen aşiretleri yanında ikinci bir unsur olarak yerlerini almışlardır. Yoğun olarak Orta Anadolu'da yaylak-kışlak hayatı yaşayan bu gruplardan bir kısmı, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından eski yurtlarına tekrar götürülmüş, bir kısmı ise Çelebi Mehmed tarafından Balkanlara sürülmüştür. Buna rağmen önemli bir kısmının Anadolu'da kalmayı başardığı, tahrir kayıtlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ulu Yörük, Bozok, Dulkadir, Yeni-il ve Halep Türkmenleri ile Yörük teşekkülleri arasında Çungar, Çunkar, Çonkar, Çonkara isimleriyle yaşayan cemaatler Çungarların bakiyeleridir. Ayrıca Tatar ve Kara Tatar olarak bilinen konar-göçerlerden önemli bir bölümü de Hülagü ile Anadolu'ya gelen sonrasında Türkleşip Müslümanlaşarak burada kalan Moğol bakiyeleridir. Bu çalışmada temel olarak tahrir defterlerinden hareketle, Moğol bakiyesi olan bu cemaatlerin tabi oldukları Türkmen ve Yörük teşekkülleri, dağıldıkları sahalara, nüfusları ve kendi isimleriyle kurdukları yerleşim birimleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Moğollar, Çungarlar, Tatar, Ulu Yörük, Bozok, Dulkadir, Yeni-il.

Abstract: Zungar, Jeungar, Caungar and Cengigar names which means left arm, left hand, left wing in Mongols gradually transformed into Chungar. Significant part of Chungars whom settled in Anatolia after the Köseadağ War were also known as Oyrats and Kalmuks. Those were secondary components besides the Turkmens tribes at Anatolia. Chungars were mainly living in Central-Anatolia as migrant-settlers tribes, some of them were taken back to their former homeland by Timur after Ankara Battle (1402). However, an important part of them managed to stay in Anatolia according to the Tahrir Records. The communities under the name Chungar, Chonkar, Chonkara also Tatar and Kara Tatar living among Ulu Yörük, Bozok, Dulkadir, Yeni-il and Halep Turkmen tribes were remainders of Chungars. This study mainly focuses on Turkmens and Yoruks tribes which was dependent on these communities whom were Mongol remainders, the areas where they spread, their populations and their locations which was established with their own names according to Tahrir Registers.

Keywords: Mongols, Chungars, Tatar, Ulu Yörük, Bozok, Dulkadir, Yeni-il.

Giriş

Moğollar XIV. ve XV. asırlara doğu ve batı olarak ikiye ayrılırken, aynı şekilde Moğol ordusunun sağ kanadını temsil eden Oyratlar da kendi içinde doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Oyratlar dört boydan oluştuğu için bunlara *Dörvön Oyrat* da denilmektedir. Cengiz Han zamanında Oyratların dört binlik halinde teşkilatlandırılmasından dolayı bu ismi aldıkları kabul edilmektedir. Doğru ve batı olarak ikiye ayrılan Oyratların sol kanadına Moğolca sol el, sol kol, sol kanat anlamlarına gelen Zungar, Jeungar, Cengigar veya Caungar denilmektedir.

Bu ismin kabile adı olarak ilk kez XVII. asrın başlarından itibaren geçtiği ifade edilmektedir.¹ Fakat *Bezm u Rezm* yazarı Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî, Anadolu'daki Moğol gruplarının bazılarından XIV. yüzyılın sonları gibi erken sayılabilecek bir tarihte Caungar² şeklinde bahsetmiştir. Ayrıca Oyrat ve Çungar adının yanında İslamiyet'e girmeyip, Şaman inancından vazgeçemedikleri için kal-mak fiilinden hareketle, Müslüman Türkler tarafından Kalmuk olarak da adlandırılmışlardır.³ Kubilay ile Çin'i fetheden Çungarlar, 1368 yılında Çin'den çıkarılmışlar ve Moğolistan'a dönerek Oyrat/Kalmuk ve Çungar adıyla anılan bir hanlık kurmuşlardır. 1416 tarihinde kurulan Oyrat Hanlığı'nın yerini 1632 yılında Çungar Hanlığı almıştır. Çungar Hanlığı ise 1758 tarihinde Çinliler tarafından ortadan kaldırılana kadar siyasi hâkimiyetini sürdürmüştür.⁴ Çungar Hanlığı askeri ve siyasi bakımdan Doğu Türkistan, Deşt-i Kıpçak ve Orta Asya'da etkili bir rol oynamış, Çin hâkimiyetine kadar bölgedeki devletlerle, özellikle Kazaklarla yoğun bir mücadeleye girişmiştir.⁵ Diğer taraftan onlardan bir kısmı Kırım Hanlığı'nın hâkimiyet sahasına yerleşmiştir. XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında Kırım'da kurulan kazalardan üçü Dib Çungar, Orta Çungar ve Çungar isimlerini taşımaktadır.⁶ Bunların Kırım coğrafyasına gelişleri, muhtemelen Moğol istilasının başladığı ilk yıllara kadar gitmektedir. Nitekim kaza isimleri Oyrat birliğinin 1437-1758 tarihleri arasındaki gelişimi olan ilk, orta ve son Dörvön Oyrat tasnifine benzemektedir.⁷

Çin ve Karadeniz'in kuzeyine gidenlerden başka, Çungarlardan bir kısmı ise Cengiz Han'ın torunu Hülagü ile birlikte batıya yönelerek İlhanlı Devleti'ni kurmuş ve Anadolu Selçuklularını Köseadağ Savaşı'nda yenerek Anadolu'ya yönelmiştir. Yoğun olarak Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat, Kayseri ve Kırşehir gibi Orta Anadolu bozkırlarına yerleşerek, Türkmen aşiretlerinin yanında ikinci bir unsur olarak yaylak ve kışlak hayatı yaşamışlardır. Çungar, Çunkar, Çonkar, Çonkara, Kara Tatar ve Tatar gibi isimler olarak özellikle Ulu Yörük, Bozok, Dulkadirli, Yeni-il ve Halep Türkmenleri ile Batı Anadolu Yörükleri gibi pek çok konar-göçer teşekkül arasında temsil imkânı bulmuşlardır. Zamanla İslamiyet'i seçerek Tatar, Kara Tatar ve Kara Tatar Türkmenleri adını alan Moğol bakiyeleri, Moğol hâkimiyeti zayıfladıktan sonra Kadı Burhaneddin ve Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁸ Kadı Burhaneddin döneminde Çungarların Selamet, Ulu ve Gözler isimindeki beyleri, Seyyidi Hüsam isyanında, Kadı Burhaneddin'in yanında yer almıştır.⁹ Osmanlı ordusunda da görev yapan Tatarların, Ankara Savaşı'nda Timur'un saflarına geçtiği bilinmektedir.

Timur, Tatarları gerek Çin seferini emniyet altına almak, gerekse Sırderya ile Isık Göl arasındaki bölgeyi ziraata açarak elde tutabilmek için yanında götürmeyi kararlaştırmıştır.¹⁰ Nizamüddin Şâmi, Tatarların gönüllü olarak Timur'la birlikte gittiklerini belirtse de onların bu göçe istekli olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira Timur, Tatarları götürebilmek için Emir

¹ Ekrem Kalan, *Çungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 5, 23.

² Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çeviren. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 261.

³ Oktay Berber, "Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı C. II*, Temmuz-Aralık 2015, S. 72, s. 363-364.

⁴ Mualla Uydu Yücel, "Kalmuklar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 267; Ayrıca bkz. Olcoboy Karatayev, "Kırğızlar ve Oyratlar: Coroslar-Cungar Adı Nerden Gelmiştir", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155489>

⁵ Yerkınay Maukhara, "Siyasî ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 51.

⁶ Ömer Bıyık, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 56.

⁷ Ekrem Kalan, *Çungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, s. 5.

⁸ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, Ankara 1970, s. 115, 138.

⁹ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, s. 291.

¹⁰ İsmail Aka, *Timurlular*, Ankara 1995, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 46-47 ve 176.

Cihanşah'ı Tokat ve Amasya, Emir Süleyman'ı Kayseri ve Sivas taraflarına gönderirken Şahruh Mirza ve Sultan Hüseyin'i de onların kaçış yolarını kapatması için görevlendirmiştir. Ahi Teberrük ve Mürüvvet isimli beyler ile görüşerek, onları eski yurtlarına götüreceğine ve kimsenin zarar görmeyeceğine dair söz vermiş, verdiği emirlerle onların yağmacı askerlerin saldırılarından emin olmalarını sağlamıştır.¹¹ Timur devri tarihçilerinden ve bu sırada Timur'un yanında bulunan Hafız-ı Ebru'ya göre Tatarlar 30.000 çadır,¹² Nizamüddin Şâmi'ye göre ise 1.000 hâne civarındadır.¹³ Ayrıca, Yazdi onların 30-40.000 hâne¹⁴, Hoca Sadettin Efendi 52 tümen,¹⁵ Ermeni tarihçi Medzoplu Toma 60.000 çadır, Muinüddin Natanzi ise 100.000 çadır olduklarını belirtir.¹⁶ Nizamüddin Şâmi dışındakilerin tamamı Tatarların nüfusunu bir hayli fazla göstermiştir. Timur'un onları götürebilmek için geniş çaplı önlemler aldığına bakılırsa nüfuslarının bir hayli kalabalık olduğu ifade edilebilir. Nitekim İbn Arabşah'ın onları *on sekiz bin âlem*¹⁷ olarak tanıtmaları nüfuslarının fazlalığını vurgulamak için olmalıdır. Timur onların tamamını götürmeyi başaramamış, bazıları bir yolunu bularak Anadolu'da kalmıştır. Keza geriye kalanlardan Çorum ve civarında yaşayan bir kısmı da Çelebi Mehmed tarafından Balkanlara sürülmüştür.¹⁸ Bütün bunlara rağmen Moğol kökenli aşiretler bölgede varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 1831 gibi geç tarihli Bozok sancağı nüfus defterlerine bazı kişilerin Çungar/Çunkar bakiyesi olarak kaydedilmiş olması,¹⁹ Timur'un ve Çelebi Mehmed'in onları bölgeden sürmesine rağmen, isimlerini muhafaza edebilecek kadar önemli bir kısmının burada kaldığını göstermektedir.

Moğol bakiyelerinin tamamının yukarıda belirtilen isimlerle kaydedildiklerini söylemek mümkün değildir. Onlar uzun süre Türk oymaklarının arasında kaldıkları için, zamanla Türkleşmişler ve dolayısıyla yeni isimler de almışlardır.²⁰ Ulu Yörük'e tabi Karakeçili ve Aksalur gibi cemaat üyelerinden bazılarının Çungar adını taşıması,²¹ bu iddiayı desteklemektedir. Çungar isimli bu kişilerden hareketle, onlardan bir kısmının Türkmen aşiretleri arasına dağıldıkları söylenebilir. Ayrıca Sivas beylerbeyine yollanan bir hükümde Çungarların, Çepni Çungar²² olarak kaydedilmiş olması da üzerinde durulmaya değer bir ayrıntıdır. Burada Oğuz boylarından biri ile Çungarların birlikte kaydedilmiş olması, onların uzun süre beraber oldukları, hatta birlikte kaydedilecek kadar kaynaştıkları izlenimini uyandırmaktadır. Bu bağlamda bunların aynı yaylak veya kışlağı kullandıkları, aynı kethüda tarafından yönetildikleri düşünülebilir. Bu örnekler pek çok Çungar aşiretinin Türkmenler arasında eridiğini göstermektedir. Dolayısıyla Moğol bakiyelerinin nüfusu yukarıda belirtilenden daha fazla olmalıdır. Aşağıda çeşitli Türkmen teşekkülleri içinde Çungar, Çunkar, Çonkar, Çonkara, Tatar ve Kara Tatar gibi isimler altında temsil olunan konar-göçerler ile bu isimleri taşıyan yerleşim yerlerinden bahsedilecektir.

¹¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, Hazırlayan. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1992, s. 333-334.

¹² İsmail Aka, *Timurlular*, s. 30.

¹³ Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, Çeviren. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 329.

¹⁴ Halil Çetin, "Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 128.

¹⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, s. 334.

¹⁶ Faruk Sümer, "Tatarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 169.

¹⁷ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 115.

¹⁸ Faruk Sümer, "Tatarlar", s. 170.

¹⁹ Örnek olarak bkz., NFS. d. 2052. s. 147, 393, 397, 403, 407, 409.

²⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 134.

²¹ Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *OTAM*, S. 4, Ankara 1993, s. 226.

²² Bu isim Ahmet Refik tarafından Çepni Çungar şeklinde okunmuşken, Cevdet Türkay tarafından Çepni Çunkar olarak okunmuştur. Türkay, onların Yörükân taifesinden olduklarını belirtir. Bakınız. Cevdet Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 71; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1930, s.127.

Ulu Yörük

Sivas, Çorum, Amasya, Tokat, Ankara ve Bozok gibi Orta Anadolu bölgesinde yaşayan Ulu Yörük²³ Türkmenleri arasında yer alan Çungarlara ilk olarak 1485 tarihinde rastlanmaktadır. Çungarlar bu tarihte Batsar ve Ali Kethüda ile Ali Fakih veled-i Çungar isimleriyle kaydedilmiş olup, toplam 441 nefer nüfusa sahiptir.²⁴ Zamanla nüfuslarının artmasına paralel olarak daha rahat hareket edebilmek için veya devletin müdahalesi ile Aşağı ve Yukarı Çungar olmak üzere iki kola ayrılmışlardır.

Ulu Yörük'ün Ortapare koluna mensup olan Aşağı Çungar bölüğü 1520 senesinde Mehmed veled-i Ali Fakih ve Musa veled-i Osman kethüdaların idaresi altındadır. Bölüğün tasarrufunda Çungaroğlu, Eminhacılı, Kuşçu, Zeynelhacılı, Burakoğlu, İkizce, Ulucak, Akçabağburnu ve Akça isimlerini taşıyan 9 kışlak vardır.²⁵ 1575 tarihinde bunlara Tayyibli, Şeyhli ve Kargalı isimli kışlaklar da eklenmiş, böylece kışlak sayısı 12'ye yükselmiştir.²⁶ 1520 tarihinde 324 neferin yanı sıra 9 imam, 2 hacı ve 1 de fakih nüfusa sahip olan bölüğün nüfusu 1575 tarihine kadar yaklaşık üç buçuk kat artarak 1.142 nefere yükselmiştir.²⁷ 1520 tarihinde Aşağı Çungar bölüğünden tahsil edilen koyun, bal, arus ve bad-ı heva vergisi yıllık 18.795 akçedir.²⁸ 1575'te ise resm-i kara, cev, dud, koyun, bad-ı heva ve arusane vergileri tutarı 15.129 akçedir.²⁹ 1575'te bölüğün vergi hâsılını meydana gelen azalmanın sebebi koyun sayısındaki düşüştür. Bölükten tahsil edilen resm-i kara vergisi koyunu olmayan veya koyunu kırılan hanelerin sayısının fazla olduğunu göstermektedir. Buna göre 223 hane resm-i kara olarak kaydedilirken, bunlardan 2.899 akçe vergi alınmıştır.³⁰ Kara olarak kaydedilen hanelerin ya hiç koyun yoktur ya da konar-göçerlerde haneyi oluşturacak olan koyun miktarına sahip değillerdir.³¹

Yukarı Çungar bölüğü ise 1520 tarihinde 579 neferden başka 20 imam, 1 fakih, 1 hacı, 1 sipahizade, 7 nefer azatlı ve 7 nefer de vergi muafiyeti karşılığında nöbet usulüne göre sefere gitmekle görevli müselleman nüfusuna sahipti.³² Aşağı Çungar bölüğünde olduğu gibi bunlarda da iki tahrir arasındaki nüfus artışı fazladır. Bu itibarla 1520 tarihindeki 616 neferlik nüfus 1575'te yaklaşık altı kat artarak 3.911'e yükselmiştir. Hem Aşağı Çungar hem de Yukarı Çungar bölüğünde karşılaştığımız nüfus artış oranının oldukça fazla olması, bunun doğal şartlarla gerçekleşmediğini göstermektedir. Bahsedilen bölüklere ya yeni cemaatler eklenmiş ya da bölüklere bağlı olmasına rağmen önceki tahrirlerde tespit edilemeyen cemaatler tespit edilerek son tahrirde kaydedilmiştir. 1520 tarihinde 33 kışlakta yaşayan bölük, nüfus artışına paralel olarak 1575'te 48 kışlak ve 2 köyde yaşamaktaydı.³³ Yukarı Çungar bölüğünden dud, koyun, bad-ı heva, arusane olmak üzere 1520 tarihinde toplam 39.752 akçe vergi tahsil edilmiştir.³⁴ 1575 ise resm-i kara, cev, dud, koyun, bad-ı heva ve arusane vergilerinin tutarı 57.746 akçedir.³⁵ Buna göre Yukarı Çungar bölüğünden tahsil edilen vergi yekûnu önemli

²³ Erhan Afyoncu, "Ulu Yörük (1485-1574)", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2000, s.1-7.

²⁴ BOA TD, nr. 19, s. 359-363; BOA TD, nr. 79, s. 459; KKA TD, nr. 16, v. 80b.

²⁵ BOA TD, nr. 79, s. 459-462.

²⁶ KKA TD, nr 16, v. 80b-84b.

²⁷ BOA TD, nr. 79, s. 459-462; KKA TD, nr. 16, v. 80b-84b.

²⁸ BOA TD, nr. 79, s. 462.

²⁹ KKA TD, nr 16, v. 80b-84b.

³⁰ BOA TD, nr. 79, s. 459-462; KKA TD, nr. 16, v. 80b-84b.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadullah Gülten, *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 106 vd.

³² BOA TD, nr. 79, s. 422-429; KKA TD, nr.12, v. 208. KKA TD, nr. 16, v. 65b-80b.

³³ BOA TD, nr. 79, s. 422-429; KKA TD, nr. 16, v. 65b-80a.

³⁴ BOA TD, nr. 79, s. 429

³⁵ KKA TD, nr.16, v. 65b-80a.

derecede artmıştır. Özellikle bu tarihte rastladığımız resm-i kara ve cev vergilerinin yanı sıra kışlak sayısına paralel olarak dud resminin artması vergi hâsılının yükselmesini sağlamıştır. Vergi hâsılı içerisinde koyun vergisinin büyük bir yer tutması, bölüğün başlıca iktisadi faaliyet alanının hayvancılık olduğunu göstermektedir. Fakat kara olarak kaydedilen 739 hanedeki koyun miktarının yeteri kadar olmadığı söylenebilir.³⁶ Köy ve mezralarda sakin olan cemaat mensuplarının değirmen işlettikleri de anlaşılmaktadır. Toplam 408 akçe vergi alınan bu değirmenlerin geliri Bozok sancağındaki Sultan Emirci zaviyesine aittir.³⁷ Ayrıca Bucak/Tomurcuk kışlağında yaşayan Kavak Abdal tüm vergilerden muaf tutulmuştur. Kışlakta açtığı bir kuyuya da sahip olan Kavak Abdal,³⁸ muhtemelen kolonizatör ve heterodoks bir dervişti.

Mühimme defterlerinde de Çungarlar ile ilgili bazı belgelere rastlanmaktadır. Buna göre Sivas beylerbeyisine yollanan bir hükümde Çungarlardan, Çepni Çungar³⁹ olarak bahsedilmiştir. Belge aralarında Çepni Çungarların da olduğu bazı Türkmen aşiretleri arasında cereyan eden yaylak tasarrufuyla alakalıdır. Bir başka belgede ise Ulu Yörük Türkmenlerine bağlı ve Şarkipare kazasına tabi Çungar cemaatinin kethüda atamasıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. 1585 tarihli mühime defterinde Çungarlar, Çungar Alevî şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁰ Burada bahsedilen cemaatten Çungar Alevî olarak bahsedilmiş olmasının nedeni, onları Sünni eğilimli diğer Çungar cemaatlerinden ayırmak olmalıdır. Keza Bozok sancağında yaşayan Çungarlar için Alevî isminin kullanılmamış olması, inanç açısından her iki grubun birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Nitekim Bozok'taki Çungar cemaati mensupları mehdilik iddiasında olan Şah Veli'yi yakalanarak Şehsuvaroğlu Ali Bey'e teslim etmişlerdir.⁴¹ Bu itibarla Bozok'ta yaşayan Çungarların dinî bir isyan niteliğine de sahip olan Şah Veli isyanına katılmadıkları ve Sünni eğilimli oldukları söylenebilir. Bu çerçevede farklı inançlara bağlı olan Çungarları birbirlerinden ayırmak için onlardan gayr-i Sünni eğilimleri olanların Alevî adıyla kaydedildiği iddia edilebilir.⁴²

Bozok Türkmenleri

Ulu Yörük taifesine tabi Çungar cemaatlerinin sakin olduğu çok sayıdaki karye ve mezranın Bozok bölgesinde olması ve bazı Çungar cemaatlerinin gelirlerinin Bozok sancağında bulunan Sultan Emirci zaviyesi tarafından tasarruf edilmesi, cemaatin yayılma sahasının esas olarak Bozok bölgesini de içine alacak kadar geniş olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede Bozok Türkmenlerinden Ağcalı kabilesi içerisinde rastladığımız Çungar aşireti, 1529 tarihi itibarıyla Tokluağıl mezrasında ziraat etmektedir. Bu tarihte cemaatin nüfusuna dair bilgiler mevcut değildir. 1542 tarihinde ise Akdağ ve Sorgun nahiyelerinde görülen cemaat, Akdağ nahiyesinin Alifakihli, Mezitli ve Selimlikışlası mezralarında kışlamaktadır. Sorgun'a bağlı Dedikışlası da yine cemaatin kışlakları arasındadır. Aşiret Bozok sancağına ait son iki tahrirde Baltı, Kanak-ı Zîr, Sorgun, Süleymanlı ve Kanak-ı Bâlâ nahiyelerinde tespit edilmektedir. Bu bağlamda cemaat Baltı nahiyesinde Tayfurviranı (Akçeköy), Kanak-ı Zîr nahiyesinde Dedik, Sorgun nahiyesinde Karacakışık, Derebörek (Sarigüney), Kanak-ı Zîr nahiyesinde Poyrazlı köylerinde sâkin iken Tokluağılı, Kayapınarı, Alınpınarı, Eskikışla, Hocaali-meşhedi, Ahidünder, Uzunkuyu ve Boğazviranı mezraaları da cemaatin tasarrufu

³⁶ BOA TD, nr. 79, s. 429; KKA TD, nr. 16, v. 65b-80a.

³⁷ KKA TD, nr. 16, v. 66a, 66b, 67a, 67b, 69a, 69b, 70a.

³⁸ KKA TD, nr. 16, v. 65a, 65b, 79a.

³⁹ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s.127.

⁴⁰ MD nr. 53, 708/245.

⁴¹ Feridun M. Emecen, *Yavuz*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 333.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadullah Gülten, "Osmanlı Devleti'nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, C. 11, Yıl 2016, s. 35.

altındadır. Ayrıca cemaatin Uzunkuyu mezrasında da mütemekkin olduğu anlaşılmaktadır. Baltı nahiyesindeki Tayfurviranı köyünde yerleşik olan cemaatin vergileri Emirci Sultan zaviyesine aittir. Bahsedilen köylerde yaşayan cemaat 1555 tarihi itibarıyla 37 nefer nüfusa sahiptir.⁴³ Diğer taraftan Bozok'ta Demircili taifesi arasında Tatar cemaati yaşamaktadır.⁴⁴ Bunun dışında Tatar cemaatleri sancağın İğdecik, Öksüzkişlası, Akarca gibi pek çok mezrasına dağılmıştır.⁴⁵

Bozok sancağında bulunan Süleymanlı taifesine tabi Teberrük Fakihli isimli cemaat, yukarıda ismi Timur'la görüşen Tatar beyleri arasında anılan Ahi Teberrük Bey ile alakalı olmalıdır. Teberrük isimli büyük bir Moğol oymağının varlığı da bu iddiayı destekler mahiyettedir.⁴⁶ Bu itibarla bahsi geçen cemaatin Moğol menşeli olduğu söylenebilir. Cemaat 1529 tarihinde 5 hanelik bir nüfusa sahiptir.⁴⁷ Teberrük Fakihli cemaatinin Moğollarla bağlantılı olması, Moğol bakiyelerinin farklı isimler alarak varlıklarını sürdürmüş olmalarına dair ileri sürdüğümüz görüşümüzü de destekler mahiyettedir. Son olarak Bozok sancağı ile sınırlı olan Kayseri ve Kırşehir sancaklarında da Çungar cemaatleri tespit edilmektedir.⁴⁸

Dulkadir, Yeni-il ve Halep Türkmenleri

Ulu Yörük ve Bozok Türkmenlerinin dışında Maraş sancağında Dulkadirli Türkmenlerine bağlı Anamaslı taifesine tabi Çungar isimli bir cemaat mevcuttur.⁴⁹ Ayrıca bölgede Tatar ve Tatarlı isimleriyle kaydedilmiş pek çok cemaate rastlanmaktadır. Bu çerçevede Dulkadir Türkmenlerinin Selmanlı taifesine tabi Tatarlar, Savrun ve Karamanyakası'nda kışlamaktadır. 1563 tarihinde iki bölük halinde toplam 113 nefer nüfusa malik olan cemaatler Sis'te Kavurgalı taifesi içinde Tatar adıyla kaydedilmişti.⁵⁰ Ayrıca Dulkadirliiler arasında Tatar, Tatarlı, Şeyhli Tatar, Tatar Halilli, Tatar Halilli Veledanı, Tatar İlyaslı, Tatar Alili gibi cemaatlerin yanı sıra Tatar ismiyle kaydedilen pek çok yer ismi de mevcuttur.⁵¹

Dulkadir Türkmenlerinden koptuğu bilinen Yeni-il Türkmenleri arasında bulunan Çungar cemaati 1583 tarihinde Köse Han kethüdanının idaresi altındadır. Bu tarihte cemaat 15 mücerred 45 haneden oluşmaktadır. Cemaatin vergi hâsıl 3.845 akçedir. Bin-şehid mahallesini teşkil eden diğer bir grup ise 1 imam, 25 mücerred ve 55 haneye sahiptir. 1642 tarihine kadar takip edilen gruplar, bu tarihten sonra Batı Anadolu'ya yönelmişler Marmara, Menteşe, Akhisar, Tire ve Kuyucak'a kadar giderek buralara yerleşmişlerdir. Fakat vergilerini Yeni-il'e yollamaya devam etmişlerdir.⁵² Yine Dulkadir ve Yeni-il Türkmenleri ile yakınlığı bilinen Halep Türkmenleri arasında da Pehlivanlı taifesine tabi Çungar isimli bir cemaat bulunmaktadır. Cemaat 1570 tarihinde 266 nefer gibi kalabalık bir nüfusa sahiptir.⁵³

⁴³ BOA TD, nr. 155, s. 90; BOA TD, nr. 218, s. 140-141, 156; BOA TD, nr. 315, s. 54, 121, 130, 137, 141, 144, 146, 166, 204, 257; KKA TD, nr. 31, v. 77b.

⁴⁴ BOA TD, nr. 998, s. 615.

⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. V, Ankara 2009, s. 2169-2171.

⁴⁶ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 117.

⁴⁷ BOA TD, nr. 155, s. 73.

⁴⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler*, C. II, s. 575-576.

⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler*, C. II, s. 575.

⁵⁰ Arif Sarı, "XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Tezi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 526.

⁵¹ Arif Sarı, *Dulkadirliiler*, s. 80, 145, 516, 524, 525.

⁵² İlhan Şahin, "Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980. s. 185.

⁵³ BOA TD, nr. 493, s. 902.

Batı Anadolu ve Balkanlar

Batı Anadolu Yörükleri arasında Çonkara imlasıyla yazılmış cemaatlere Aydın ve Saruhan sancaklarında rastlanmaktadır. Çonkara isimli cemaatler Aydın sancağının Sart kazasına tabi Akçepınar ile Birgi kazasının Mezitler köylerinde yaşamaktaydı. Diğer adı Zeyneddin olan bir cemaat de Saruhan sancağının Manisa kazasında Ellici Yörükleri arasında temsil olunmaktaydı.⁵⁴ Bunların dışında bölgede Tatar isimli cemaatler de mevcuttu. Buna göre yine Aydın ve Saruhan sancakları başta olmak üzere Kütahya ve Biga sancaklarında Tatar isimli cemaatler bulunmaktaydı. Aydın'ın Sart kazasında bulunan cemaat Alakalkanlı ismini de taşımaktaydı. Saruhan sancağının Manisa kazasının farklı nahiyelerine dağılmış olan Tatar cemaatleri Mukataa Yörüklerine tabi idi. Bunlar Şeyhler, Kozanlı, Aksalı gibi karyelere yerleşmişlerdir. Kütahya sancağında bulunan Tatar cemaati Kılcan taifesine bağlıyken, Biga sancağında ise Ezine kazasında yaşamaktaydı.⁵⁵ Bunlardan başka Hüdavendigâr sancağına tabi Bursa kazasında Çonkara isimli bir köy,⁵⁶ Kete kazasında⁵⁷ ise Çungar cemaati tespit edilmektedir. Kocaeli sancağında bulunan Çonkara köyü⁵⁸ de muhtemelen bölgedeki Çungar cemaati tarafından kurulmuştur.

Balkanlarda, Vize sancağında rastlanan Tatar isimli köy ve cemaatler Çelebi Mehmed'in Moğol bakiyelerini Balkanlara sürmesiyle alakalı olmalıdır. Bu cümleden olarak bahsedilen sancakta Tataran-ı Bozapa cemaati ile Tatar Mesud isimli bir köy bulunmaktaydı.⁵⁹ Rumeli'deki Tatarlar, bölgede yaşayan Yörükler gibi, askerî teşkilata dâhil edilmiş ve ocaklar haline getirilmişlerdir. Onlar da Yörükler gibi sefer hizmetlerinin yanı sıra top çekmek, top yuvarlağı dökmek, kale duvarlarını yapmak, kale muhafızlığında bulunmak, donanmada çalışmak ve kereste taşımak gibi görevleri ifa etmişlerdir. Bölgede Bozapa Tatarlarından başka Aktav, Tırhala ve Yanbolu Tatarları tespit edilmektedir.⁶⁰ Son olarak Edirne sancağının Uzunköprü kazasında yaşayan Çungar cemaatini de burada zikretmeliyiz.⁶¹

Sonuç

Kösedağ Savaşı sırasında ve sonrasında Moğol aşiretleri de Moğol askerleriyle birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Bunlar arasında en kalabalık olanları Zungar, Jeungar, Cengigar ve Caungar olarak isimlendirilen sol kanat aşiretleridir. Kalabalık olmalarının da etkisiyle isimlerini de koruyan Çungarlar, Orta Anadolu'nun konar-göçer hayata müsait şartlar taşımasından da istifade ederek, kalabalık bir nüfusla Sivas, Çorum, Tokat, Amasya, Yozgat, Kayseri ve Kırşehir'de yaylak ve kışlak hayatı yaşamaya başlamışlardır. Türkleşip Müslümanlaşarak Tatar ve Kara Tatar adınının alan bu aşiretlerden bir kısmı Timur tarafından eski yurtlarına götürülmüş, bir kısmı ise Çelebi Mehmed tarafından Balkanlara sürülmüştür. Buna rağmen Orta Anadolu'daki nüfuslarını korumayı başarmışlardır. Özellikle Ulu Yörük ve Bozok Türkmenleri arasındaki yoğunluklarının yanı sıra Dulkadir, Yeni-il ve Halep

⁵⁴ BOA TD, nr. 148, s. 810-811; KKA TD, nr. 125, v. 119a; Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler*, C. II, s. 575-576.

⁵⁵ KKA TD, nr. 144, s. 373a; KKA TD, nr. 125, v. 13b-14b; 19b, 57b; KKA TD, nr. 79, v. 161b; BOA TD, nr. 49, s. 118.

⁵⁶ Niyazi Topçu, "Murat Hüdavendigâr'ın Bursa Vakfiyesi ve Vakıf Köyleri", *Bursa Araştırmaları*, Güz 2005, S. 10, s. 52.

⁵⁷ Cevdet Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 260.

⁵⁸ Mehmet Salih Erpolat, "XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kocaeli'ndeki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler", *Ulusallararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. H. Selvi-M. B. Çelik, Kocaeli 2015, s. 523.

⁵⁹ Volkan Ertürk, "1568 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Vize Kazası", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 8, Yıl 2013, s. 207.

⁶⁰ M. Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, İşaret Yayınları, İstanbul 2008, s. 86 vd.

⁶¹ Cevdet Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 260.

Türkmenleri arasında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ulu Yörük içinde bulunanlar nüfuslarının fazlalığı ile dikkat çekmektedir. Bundan dolayı Yukarı ve Aşağı Çungar bölüğü olarak ikiye ayrılmış olan Çungarlar XVI. yüzyılın son çeyreğinde 5090 nefer nüfusa sahiptir. Muhtemelen bölüğü oluşturanların tamamına yakını Moğol bakiyesidir. Ayrıca Bozok sancağında, dağıldıkları köy ve mezra sayısı da oldukça fazladır. Kayseri ve Kırşehir gibi Orta Anadolu'nun diğer bölgelerinde tespit edilen cemaatler de onların Orta Anadolu'daki yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir. Batı Anadolu ve Balkanlarda rastlanan cemaatler ise onların dağıldıklarını sahaların genişliğini göstermektedir. Fakat Moğol bakiyelerini yukarıda anlatılanlarla da sınırlı tutmamak gerekir. Zira pek çoğu Türkmen aşiretleri içine dağılırken, bazıları da yeni isimler altında hayatlarını sürdürmüştür. Ulu Yörük'e tabi Karakeçili ve Aksalur gibi cemaat üyelerinden bazılarının Çungar adını taşıması, Çungarların bahsedilen Türkmen aşiretleri arasına karıştığını, Çepni Çungar şeklinde kaydedilmiş bir cemaatin tespiti de zamanla Türkmen ve Moğol aşiretlerin kaynaştığı ve birlikte kaydedildiklerini göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

1. Kuyûd-ı Kadime Arşivi Tahrir Defterleri (KKA TD): 12, 16, 31, 79, 125, 144.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):
 - a. Tahrir Defterler (TD): 19, 49, 79, 148, 155, 218, 315, 493, 998.
 - b. Mühimme Defterleri (MD): 53
 - c. Nüfus Defterleri (NFS. d.): 2052.

II. Kaynak Eserler

- Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çeviren. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. II, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 2009.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I., Hazırlayan. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı yayınları, Eskişehir 1992.
- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çeviren. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Ahmet Refik, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1930.
- TÜRKAY, Cevdet, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

III. İnceleme ve Araştırmalar

- AFYONCU, Erhan, "Ulu Yörük (1485-1574)", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2000.
- AKA, İsmail, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- BERBER, Oktay, "Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı C. II*, Temmuz-Aralık 2015, S. 72.
- BIYIK, Ömer, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

- ÇETİN, Halil, “Timur’un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- EMECEN, Feridun M., *Yavuz*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.
- ERPOLAT, Mehmet Salih, “XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kocaeli’ndeki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. H. Selvi-M. B. Çelik, Kocaeli 2015.
- ERTÜRK, Volkan, “1568 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Vize Kazası”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 8, Yıl 2013.
- GÜLTEN, Sadullah, “Osmanlı Devleti’nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Alevilik Araştırmalar Dergisi*, C. 11, Yıl 2016.
-, *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, İşaret Yayınları, İstanbul 2008.
- KALAN, Ekrem *Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- KARATAYEV, Olcoboy, “Kırgızlar ve Oyratlar: Coroslar-Cungar Adı Nerden Gelmiştir”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155489>
- KURT, Yılmaz, “Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *OTAM*, S. 4.
- MAUKHARA, Yerkinay, “Siyasî ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- SARI, Arif, “XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Tezi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.
- SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, Ankara 1970.
-, “Tatarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011.
- ŞAHİN, İlhan, “Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980.
- TOPÇU, Niyazi, “Murat Hüdavendigâr’ın Bursa Vakfiyesi ve Vakıf Köyleri”, *Bursa Araştırmaları*, Güz 2005, S. 10.
- YÜCEL, Mualla Uydu, “Kalmuklar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001.